

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.13>

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Варга Т.М.,

*капітан поліції, начальник сектору ювенальної
превенції Ужгородського районного управління поліції
ГУНП в Закарпатській області*

Варга Т.М. Дотримання принципу прав і свобод людини в діяльності національної поліції.

Статтю присвячено аналізу сучасного стану дотримання принципу прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України. За результатами аналізу встановлено, що сучасний стан дотримання прав людини поліцією свідчить про наявність системних проблем у відповідній сфері, які потребують нагального вирішення. Україна як демократична і правова держава закріпила принципи поваги і непорушності прав та свобод людини, утвердження і забезпечення яких є головним обов'язком держави. З цією метою держава зобов'язана запроваджувати юридичне регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, необхідне для забезпечення реалізації прав і свобод кожної особи. При цьому окремі конституційні цінності, зокрема недоторканність людини як гарантія від посягань з боку інших осіб на права і свободи, потребують посилення гарантій їх захисту. Така конституційна гарантія впливає передусім із принципу прав людини як засади конституційного ладу в Україні, передбаченої приписами статті 3 Конституції України. На виконання вимог Основного Закону держава має втілювати у своїй діяльності конституційний принцип її відповідальності перед людиною, що полягає в обов'язку держави забезпечення захисту людських прав як загальноєвропейських цінностей.

Працівники поліції, забезпечуючи та захищаючи передбачені Конституцією України права і свободи людини і громадянина, водночас є потенційними порушниками цих прав і свобод, адже наділені повноваженнями застосовувати заходи примусу та покарання. Але основна мета їхньої діяльності не тільки припинення правопорушень. Поліція повинна виступати гарантом захисту законних інтересів громадян, охорони честі та гідності особи. У зв'язку з цим одним із основоположних принципів правоохоронної діяльності має стати принцип верховенства права. Порушення прав людини завдає непоправної шкоди авторитету органів поліції, підриває рівень довіри до них.

Ключові слова: конституційні права людини, недоторканність особи, демократична держава, гарантії, порушення прав і свобод людини, органи поліції, дисциплінарна відповідальність.

Varga T.M. Compliance with the principle of human rights and freedoms in the activities of the national police.

The article is devoted to the analysis of the current state of compliance with the principle of human rights and freedoms in the activities of the National Police of Ukraine. Based on the results of the analysis, it was established that the current state of human rights compliance by the police indicates the presence of systemic problems in the relevant area that require urgent solutions. Ukraine, as a democratic and legal state, has established the principles of respect and inviolability of human rights and freedoms, the approval and provision of which is the main duty of the state. For this purpose, the state is obliged to introduce legal regulation that meets the constitutional norms and principles necessary to ensure the realization of the rights and freedoms of every person. At the same time, certain constitutional values, in particular the inviolability of a person as a guarantee against encroachments on the rights and freedoms of other persons, require strengthened guarantees of their protection. Such a constitutional guarantee derives primarily from the principle of human rights as the basis of the constitutional order in Ukraine, provided for by the provisions of Article 3 of the Constitution of Ukraine. In fulfillment of the requirements of the Basic Law, the state must implement in its activities the constitutional principle of its responsibility to the person, which consists in the state's duty to ensure the protection of human rights as pan-European values.

Police officers, while ensuring and protecting the rights and freedoms of a person and a citizen provided for by the Constitution of Ukraine, are at the same time potential violators of these rights and freedoms, because they are empowered to apply coercive and punitive measures. But the main purpose of their activity is not only to stop crimes. The police must act as guarantors of the protection of the legitimate interests of citizens, protection of the honor and dignity of the person. In this regard, one of the fundamental principles of law enforcement should be the principle of the rule of law. Violation of human rights causes irreparable damage to the authority of the police, undermines the level of trust in them.

Key words: constitutional human rights, inviolability of the person, democratic state, guarantees, violation of human rights and freedoms, police bodies, disciplinary responsibility.

Постановка проблеми. Права людини й громадянина закріплені в різних міжнародних і національних законодавчих актах країни, в т. ч. в Конституції України. Конституція України та чинне законодавство закріплюють за державою функцію захисту прав та свобод людини. Принцип захисту прав і свобод людини та громадянина є пріоритетним у діяльності державних органів Національної поліції. Водночас разом із цим принципом застосовується принцип законності. Цей принцип вказує на те, що в своїй діяльності поліція діє тільки на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та Законами України. Проте сьогодення вимагає від працівників поліції досконального знання не тільки національних нормативноправових актів та їх правильного застосування на внутрішньодержавному рівні, а й міжнародноправових документів, що стосуються діяльності правоохоронних органів та регламентують права осіб.

Стан опрацювання цієї проблематики. Аналіз вибраної проблеми ґрунтується на сучасних наукових працях вітчизняних учених. Питання забезпечення прав людини та громадянина завжди знаходилося в полі зору вітчизняних науковців. Вагомий внесок у розробку проблеми забезпечення прав та свобод людини та громадянина зробили такі вчені, як: В. Авер'янов, Н. Алмаш, Н. Боброва, Ю. Битяк, Л. Коваль, М. Козюбра, Ю. Кравченко, І. Левченко, О. Лукашова, Н. Недбайло, П. Рабінович, Л. Суворов, О. Ярмиш та інші. Проблемі забезпечення прав людини та громадянина у професійній діяльності працівників Національної поліції України присвячено чимало публікацій, авторами яких є: О. Бандурка, Ю. Вітик, Є. Гіда, Л. Гула, Ю. Загуменна, К. Громовенко, В. Коваленко, М. Криштанович, О. Кучинська, О. Кушніренко, К. Левченко, С. Мінченко, В. Негодченко, О. Панкевич, В. Січка, Т. Слінько, Я. Тицька, Л. Шаповал та інші. Дослідження цих авторів показали рівень забезпечення прав і свобод людини та громадянина в реаліях сьогодення. Вказане питання ще не повністю розкрито і потребує подальшого вивчення.

Мета статті – провести аналіз сучасного стану щодо дотримання прав і свобод людини в професійній діяльності поліції задля як усунення, так і недопущення порушень прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Поєднання понять «свобода» і «особиста недоторканність» не є випадковим. Французький правник Шарль Луї де Монтеск'є у своїх працях про судову систему і право підкреслював: «Свобода є право робити те, що дозволено законами. Якщо б громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то в нього не було б свободи, оскільки те ж саме могли б робити й інші громадяни» [1]. Отже, за Монтеск'є, свобода досяжна лише в такій державі, де всі відносини опосередковані правом. Це право є одним із найважливіших для людини, адже люди є вільними від народження, ніхто не має права порушувати їх природні права. До того ж, саме держава є головним гарантом свободи людини.

«Людина прийшла до суспільства не для того, щоб мати менше прав, ніж вона мала раніше, а для того, щоб ці права краще оберігати» – справедливо наголошував Томас Пейн [2, с. 48]. Людина, її права та основоположні свободи становлять найвищу соціальну цінність у правовій державі, саме на їхнє забезпечення й реалізацію має бути спрямована уся діяльність держави і, насамперед, діяльність правоохоронних органів. Завдання держави, яка претендує на те, що вона називається правовою державою, полягає не тільки в тому, щоб визнати за своїми громадянами наявність основних природних людських прав і свобод, а в тому, щоб, проголосивши такі права і свободи, забезпечити можливість їх реалізувати та забезпечити безпеку особи [3, с. 120].

Національне законодавство України передбачає юридичні гарантії недоторканності особи. Вони закріплені у Конституції України та у відповідних законах. Відповідно до ст. 29 Конституції України: «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність». За своїм обсягом поняття «свобода людини» повно відображає принцип, закладений у ст. 19 Конституції України, відповідно до якого «...ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством» (п. 1, ст. 19).

У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права у ст. 9 п. 1 зазначається: «1. (...) Нікого не може бути піддано свавільному арешту чи триманню під вартою. Нікого не може бути позбавлено волі інакше, як на підставах і відповідно до такої процедури, які встановлено законом» [4]. Статтею 10 цього міжнародного договору передбачено: «1. Всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі». Стаття 11 виключає можливість позбавлення волі: «Ніхто не може бути позбавлений волі на тій лише підставі, що він не в змозі виконати якесь договірне зобов'язання». Фізична особа має право на особисту недоторканність. Ця особа не може бути піддана катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню. Так, у ст. 1 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, вказується, що термін «катування» означає «будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне», і в цей термін не включаються тільки «біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково». При цьому під жорстоким поводженням слід розуміти фізичний вплив у виді нанесення побоїв, заподіяння фізичного болю, мучень (наприклад, тривале позбавлення людини їжі, води, тепла, тримання у шкідливих для здоров'я умовах або інші насильницькі дії). Аморальне поводження з людиною – це поводження, що суперечить загальноприйнятим нормам, хоча не обов'язково є кримінально караним. Жорстоке поводження завжди є аморальним і таким, що принижує людську гідність [5, с. 192].

Слушно у цьому аспекті зазначає Л.А. Шаповал: «У правовому суспільстві засоби забезпечення та захисту прав та свобод не можуть бути будь-якими, а благородна мета ніяк не виправдовує аморальних і протиправних діянь, спрямованих на її досягнення, бо в такій державі чинний принцип верховенства права, а це означає, що діяльність правоохоронних органів може ґрунтуватися лише на морально-етичних та правових засадах» [6, с. 35].

Однак, закріплення конституційних прав і свобод людини відповідно до міжнародних стандартів є недостатньою умовою для того, щоб ці права і свободи реалізовувались громадянами. «Нині кожна людина розуміє, що сутність її прав та свобод полягає не так у їх декларативному проголошенні, як у забезпеченні здійснення, як і матеріальні, правові та інші гарантії надають держава та її органи для їх послідовної та всебічної реалізації» [7, с. 83]. Тому, «..гарантії реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина – це умови та засоби, принципи та норми, які забезпечують здійснення, охорону і захист зазначених прав, є запорукою виконання державою та іншими суб'єктами правовідносин тих обов'язків, які покладаються на них з метою реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина» [8, с. 246]. У цьому визначенні чітко вказано на основний суб'єкт гарантування прав людини – державу, у якій неабияку роль відіграють правоохоронні органи. Неможливо здійснювати професійну правоохоронну діяльність без урахування принципу дотримання прав і свобод людини. Відповідно до п. 1 ст. 6 Закону України «Про Національну поліцію» [9] одним із головних принципів діяльності поліції під час виконання законодавчо визначених завдань є принцип верховенства права: «1. Поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави». Статтею 7 Закону визначено: 1. «Під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України...».

Водночас варто зазначити, що порушення прав людини залишаються системним явищем в діяльності поліції. Порушення прав і свобод людини і громадянина у поліцейській діяльності можуть бути різними, проте кваліфікуються вони однаково – як правопорушення проти особи, зловживання владою, перевищення службових повноважень та ін., що є причиною проведення низки службових розслідувань, а в деяких випадках і порушення кримінальних проваджень проти працівників поліції. За останні півтора року Департамент внутрішньої безпеки Національної поліції провів понад 4 600 цільових заходів та перевірок, під час яких виявили майже 7 900 порушень: «До дисциплінарної відповідальності притягнуто 2724 працівника, з яких 178 – звільнено». Як повідомив заступник голови Нацполіції, загалом правоохоронці провели понад 300 службових розслідувань щодо порушень прав людини працівниками поліції: «За їх результатами притягнуто до дисциплінарної відповідальності 175 працівників поліції (62 – догана, 18 – сувора догана, 76 – зауваження, 12 – попередження про неповну посадову відповідність та 7 – звільнення)». За матеріалами підрозділів внутрішньої безпеки, органами досудового розслідування розпочато 94 кримінальних проваджень стосовно працівників

поліції за фактом порушення конституційних прав громадян (з яких 4 – за катування). Повідомлено про підозру 40 правоохоронцям» [10].

На порушення прав людини постійно звертає увагу міжнародна спільнота. У доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, підготовленої за результатами роботи Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, що оприлюднена 11 березня 2021 р., висвітлено низку порушень прав людини по всій країні. Зокрема, зазначено, що хоча останніми роками зменшилась кількість випадків катування та жорстокого поводження, проте досі відсутня відповідальність у випадках, де відбувалося насильство з боку поліції. Місія ООН з прав людини підкреслює, що уряд України має притягнути винних до відповідальності не тільки за порушення прав людини, але й за всі інші порушення, в тому числі за загибелі людей і вбивства [11].

Дуже часто трапляються випадки незаконних затримань громадян поліцейським з метою отримати зізнання підозрюваного у вчиненні злочину. Як зазначають правозахисники, «на отриманні таких зізнань тримається вся система дізнання і слідства». Щоб досягнути результату, використовуються незаконні засоби, що сприймаються працівниками поліції як норма: незареєстроване затримання, порушення терміну затримання, відмова від захисника, психологічний тиск тощо. Діяльність правоохоронних органів щодо захисту права на свободу й особисту недоторканність повинна відповідати європейським стандартам. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у ст. 5 містить приписи, згідно з якими: «1. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом». І далі: «4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.» [12].

Частина 2 ст. 29 ЗУ «Про Національну поліцію» визначає, що «поліцейський захід застосовується виключно для виконання повноважень поліції. Обраний поліцейський захід має бути законним, необхідним, пропорційним та ефективним». Відповідно до ЗУ «Про Національну поліцію», адміністративне затримання є поліцейським заходом. Окрім Закону України «Про Національну поліцію», який регулює порядок затримання особи, основним нормативним актом є «Кодекс про адміністративні правопорушення» (№ 8073-X) [13]. **Співробітником Національної поліції може бути затримано особу при:** *вчиненні дрібного хуліганства; вчиненні насильства в сім'ї; порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій; при поширюванні неправдивих чуток; вчиненні злісної непокори законному розпорядженню чи вимозі поліцейського, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, а також військовослужбовця чи образи їх; публічних закликів до невиконання вимог поліцейського; при прояві неповаги до суду; вчиненні незаконного доступу до інформації в автоматизованих системах, порушення правил про валютні операції; правил обігу наркотичних засобів або психотропних речовин; незаконного продажу товарів або інших предметів, дрібної спекуляції; торгівлі з рук у невстановлених місцях; при розпиванні спиртних напоїв у громадських місцях чи появи у громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль; у випадках, коли є підстави вважати, що особа займається проституцією; при порушенні правил дорожнього руху; правил полювання, рибальства і охорони рибних запасів та інших порушень законодавства про охорону і використання тваринного світу та в інших випадках, прямо передбачених законами України (ст. 262 КУпАП).*

Відповідно до ч. 3 ст. 29 Конституції України: «Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника». І далі: «У разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою (...).»

За завідомо незаконні затримання, привід або арешт Кримінальний кодекс України у ст. 371 передбачає кримінальну відповідальність. Затримання є незаконним, якщо воно здійснюється за відсутності вказаних у законі підстав, або з порушенням умов, які визначають порядок його здійснення. Наприклад, незаконним є затримання без складання протоколу або без зазначення у складеному протоколі підстав, дати затримання, пояснень затриманого тощо. Незаконним буде взяття під варту (арешт) як за відсутності підстав для його застосування, передбачених законом, так і у випадку порушення порядку обрання цього запобіжного заходу. Незаконне тримання під вартою матиме місце у випадку

порушення строків тримання під вартою або порушення порядку продовження таких строків, а також тримання під вартою, коли відпала необхідність у запобіжному заході взагалі [14, с. 933].

Ніхто не має права погрозами або силою примушувати людину до будь-яких дій, особливо проти-законних, піддавати її катуванню, обшуку чи завдавати шкоди здоров'ю. Людина сама може розпоряджатися власною долею, обирати свій життєвий шлях. Право людини та громадянина на свободу стає реальністю за наявності відповідних юридичних гарантій. До них слід віднести кримінально-правову заборону будь-яких зворотних дій громадян і посадових осіб. Обмеження цієї свободи допускається тільки на основі закону та в законних формах, усі заходи примусу мають бути під судовим контролем.

Висновки. Здійснення та захист прав людини та громадянина в Україні потребує реального втілення задекларованих прав і свобод. Найбільш наближеними до людини за обсягом компетенції є поліцейські, на діяльність яких поширюється вимога законності, що полягає в недопущенні свавілля щодо особи. Органи поліції зобов'язані дотримуватися принципу: «заборонено все, що прямо не дозволено законом». В умовах орієнтації України на входження до Європейського Союзу органи Національної поліції повинні перетворитися на справжніх слуг народу, готових вчасно прийти на допомогу і в повному обсязі гарантувати захист прав і свобод громадянам України. Свобода є правом кожної людини робити все в межах діючих правових законів. А недоторканість – це якість, невід'ємна від особи.

Список використаних джерел:

1. Вчення Монтеск'є про конституційну державу й поділ влади. URL: http://www.pollawlife.com.ua/2020/11/blog-post_10.html.
2. Пейн Т. Права людини: монографія / пер. з англ. І. Савчак. Львів: Літопис, 2000. С. 48.
3. Громовенко К.В., Тицька Я.О. Роль правоохоронних органів у забезпеченні прав людини: теоретико-правовий аспект. *Держава та регіони. Сер. Право*. Запоріжжя: Гельветика, 2021. № 2. С. 120–125.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
5. Цивільний кодекс України: коментар. Видання друге із змінами за станом на 15 січня 2004 р. Х., 2004. С. 192.
6. Шаповал Л. А. Морально-етичні засади діяльності працівників органів внутрішніх справ. *Іменем Закону*. 2007. № 14. С. 35.
7. Коваленко В.В. Механізм захисту прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 81–87.
8. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина. Київ: Атіка, 2004. 463 с.
9. Про Національну поліцію: Закон України № 580-VIII від 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
10. Результати перевірки Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-policija-porushennia-prav-liudyny/30652588.html>.
11. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні (1 серпня 2020 – 31 січня 2021). URL: [31stReportUkraine-ukr.pdf](https://www.31streportukraine-ukr.pdf).
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80731-10>.
14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К., 2002. С. 933–934.